

Szerb-magyar irodalmi kapcsolatok

a XIX. és XX. század fordulóján és a XX. század első felében

Három szerb költő – Ady és visszhangja,
párhuzamai a szerb irodalomban

A szerb-magyar irodalmi kapcsolatok a századfordulón és a XX. század első felében új irányt vettek. A két nép, két nemzet és irodalom, a szerb és magyar szellem s néplélek közötti párhuzamok kérdése, mely érdeklődésünk homlokterében áll, rendkívül szerteágazó. E helyen egy szűkebb témára fókuszálva, egy viszonyrendszert szándékozom megvilágítani, ez pedig *Ady* Endre három szerb költőre, íróra gyakorolt hatása, és e hatás utóélete, valamint jelentősége.

Ady Endre szellemi kiindulópontja *Vajda* János költészete, a romantika és a modern határán álló, a nyugatra jellemző látomásokat felvázoló költői víziója, misztikus önmagába fordulása, amely kozmikus távlatokat nyit meg. A szerb romantika képviselői közül a Monarchia déli Határőrvidékének szülötte, a kitűnő poéta, *Laza Kostić* jut el idáig, aki a német, a francia, az olasz, az angol és a magyar irodalom értő olvasói közé tartozik. Ady azonban nemcsak a „lelki arisztokrácia” tiszta, politikai érdekektől mentes lírájának híve, hanem egyidejűleg forradalmi vátesz, byroni érzelmű vulkán, baudelaire-i dekadens, mi több, nép-nemzeti bárdként lángoló hazafi, akitől mindezek fényében „emelkedettséget” és „józanságot” várnánk, ehelyett azonban polifón költészetére jellemző iróniát, gúnyt, epés szarkazmust és abszurdításokat kapunk.

Ady társadalomképének lényege a művelt elit vezette társadalom, amely szabad, demokratikus és mégis szociálisan forradalmi, másrészt nem veti el a nép-nemzeti és liberális értékeket hangoztató XIX. századi szabadelvűséget sem, habár kilengéseit éles kritikával is illeti. A magyar vátesz a nemzeti kérdésben is szintézisre törekszik, nemzeti és internacionális nemhogy megfér egymás mellett, hanem

feltételezik is egymást. Az egyén kibontakozásának feltétele a másság megértése.

Az európai hírű XX. századi író és a szerb avantgárd költője *Miloš Crnjanski* ezekről a kérdésekről *Προλογος / Prológus* című versében (*Λυπηκα Ίμακε / Ithaka lírája*, 1920) Adyhoz hasonlóan így vall:

Otthonom kocsma, kupleráj,
az élet a földön mindenütt fáj –
csak az optimistáknak nem!
Eladott jogok dalnoka nem leszek,
s nem érdekelnek a szent tehenek.
A szomorúakhoz szólok:
A szomorúság mindent betemet.
Nem vagyok honfi harsona
A poéta hírért sem vagyok oda.
Nem vagyok jobb, mint *Krleža* és *Ćurčin*.
A nemzet kalapján a bokréta.
Sorsom régimódi.
A verseim viszont újak.

De vagy jön az életünkkel valami új is,
s lelkünk egy fokkal magasabbra száll,
az égen, mely odafönn csillagosan áll,
vagy velünk együtt dalt, *Ithakát*, mindent,
elvisz az ördög úgyis.

(*Milosevits Péter ford.*)

Ady Endre fogalmazta meg elsőként, hogy a magyar politikai eszme összekapcsolja a haladó európai humanizmussal és demokratizmussal az ázsiai pusztákról idetévedt magyarok pogány, lázadó szellemét, mely a XIX. században fogant elképzelés szerint átível a magyar történelmen, *Koppánytól* és *Vazultól* a kuruc és protestáns keleti végeken és a magyar jakobinusokon át, a 48-as bujdosókig:

...Verecke híres útján jöttem én,
Fülembé még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknék új dalaival?

Fülembé forró ólmot öntsetek,
Legyek az új, az énekes *Vazul*,
Ne halljam az élet új dalait,
Tiporjatok reám durván, gazul.

De addig sírva, kínban, mit se várva
Mégiscsak száll új szárnyakon a dal

A szerző az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskola tanára.

S ha elátkozza százszor Pusztaszer,
Mégis győztes, mégis új és magyar.

Az *Új versek* költője világított rá a környező népek és a magyarság sorsközösségére, Magyarország elmaradottságára Nyugat-Európával szemben, és ami a leglényegesebb a mi szempontunkból – a magyarországi nemzetiségek széles néprétegeinek szociális és kulturális elmaradottságára, hátrányos helyzetére. Ő teremtette meg, részben pedig ébresztette újjá a pannon térségben élő népeknek a múltban egymás iránt tanúsított toleranciáját, amit a romantika és a késői magyar hegemonizmus tépett széjjel. Ady tudatosította a nem magyar népek hátrányos helyzetét a magyarhoz képest, és azt a jogos nemzetiségi elvárást is, hogy Magyarország népei, illetve a térség szomszédos népei együtt haladjanak, fej-fej mellett fejlődjenek minden téren:

„Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.”

Ady Endre és Miloš Crnjanski, valamint Todor Manojlović költeménye, a *Папучка џympa / Párizsi reggelek*, illetve Miroslav Krleža regénye, a *Povratak Filipa Latinovicza / Filip Latinovicz hazatérése*, (a pannon sár szimbólumával) ébresztik fel a magyar, a szerb, a horvát (és szlovák – lásd Pavol Országh-Hviezdoslav) közvéleményt. Azzal a szellemi restséggel szembeállítják, ami ezeket a közegeket jellemezte. Mentalitásuk tükröként a jelen és a jövő problémáinak a megoldását a nyugat-európai minták átvételében látták. „Ami a nagybetűs Nyugat múltja, az a mi jövőnk.” Ezért törekednek ezek a szerzők Ady Endrével az élen, vagy közvetlen hatása alatt a „Nyugat” számára időszerű kérdésekre választ adni. Észlelték a nyugat-európai civilizáció hibáit és bűneit is, a köztes-európai látóhatár fölé emelkedtek.

A történelmi, a kollektív vagy individuális „idők”, létszintek és korszellemek problémája más szempontból más modern vagy tradicionalista alkotóknál is felmerült. A Nobel-díjas Ivo Andrić a civilizációs régiók közötti különbségeket, a korszellem érvényesülését vizsgálta és tárta elénk az eltérő kulturális, vallási vagy földrajzi övezetek temporális koordináta-rendszereiben, az egyetemes idő, a transzcendens lét bizonyossága után kutatva. Nem véletlen tehát, hogy a XX. századi szerb irodalom két fő reprezentánsa, Ivo Andrić és Miloš Crnjanski modernista költőként kezdik meg irodalmi pályafutásukat, hogy a történelmi regény műfajában teljessé váljanak ki, s műveik központi kérdése az egyén és az adott közösség eltávolodása, útkeresése térben és időben. Mindketten a szerb etnikai térség peremterületeiről származnak – ezért teszik fel épp ők az idő relativitása és a civilizációs tér kérdését s szegezik a *Létnek*, a *Mindenségnek*. A szerb nemzeti identitás önmeghatározására elsőként a történelmi Magyarország szerbsége kényszerült. Ők fektették le a szerb nemzeti önazonosság alapjait az irodalomban

és a nyelvészetben. Erre az összefüggő közép-európai kulturális, valamint bosznia-hercegovinai, montenegrói, szerbiai és macedóniai nyelvi-szellemi alapra épült Ivo Andrić boszniai szerb író munkássága is.

A szerb-magyar és szélesebben a Duna menti nemzetek közötti kommunikáció és megértés, valamint a felismert sorsközösség olyan ügy és problémahalmaz, amelynek megoldására Ady Endre, Crnjanski, Veljko Petrović és Todor Manojlović oldalán, velük vállalva, sokan próbálkoztak.

Veljko Petrović, Ady hatására vagy vele párhuzamosan hagyta el az esztétizáló modernség eszményeit (habár verseit modern módon önti formába) és a hazafias ideálok irányába fordul, sokat merítve a szerb romantikából és realizmusból. Veljko Petrović költői univerzumában ennek ellenére is, vagy épp emiatt, világosan kimutathatók Ady Endre hatásának nyomai. Petrović *Српска земља (A szerb föld, 1912)* és Ady *A magyar ugaron* című költeményének összehasonlítása révén például világosan megmutatkozik ez a hatás. A párhuzamba állítást vagy genetikai kapcsolat megállapítását Milosevits Péter *A szerb irodalom története* című művében meg is tette (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 325–326).

Veljko Petrović – aki Zomborban született és Pesten végzett jogot – jól tudott magyarul, ismerete a magyar irodalmat, valamint a Magyarországon uralkodó viszonyokat is. 1903-tól a szarajevói *Српска пујечу* című lap munkatársaként több magyar vonatkozású cikket írt. Ezekből kiviláglik, hogy úgy a magyar, mint a szerb közállapotok radikális kritikusa. A magyarokhoz fűződő álláspontja ellentmondásos. Egyfelől a magyarságot, a magyar irodalmat példaként állítja a szerb olvasóközönség elé, másfelől bírálja a XIX. század utolsó két évtizedében kibontakozó magyar nemzetpolitikát, amely egészen az első világháborúig tartott. *A magyarok és a nemzetiségek* című írásában (Народи и народности, Србоџран, Зареб, 1903) azt állítja, hogy Deák Ferenc és Eötvös József idején a magyar nemzetiségi politika egészen más volt, mint amivé 1903-ra vált. Deák és Eötvös korában (1860-as és 1870-es évek) a magyar politikusok, a véleménye szerint, belátták és hirdették, hogy a magyar haladás csak a többi itt élő nép egyidejű előrehaladásával képzelhető el, amire később Ady is rámutatott. Az egykori helyzet és a későbbi magyar politika közötti óriási különbség akkor domborodik ki igazán, ha Deák és Eötvös eszményeihez hozzávesszük Kossuth dunai konföderációs tervét (1862).

Veljko Petrović, a többi XX. századi szerb íróhoz vagy költőhöz hasonlóan, politikai kérdésekben egyértelműen a nacionalista és konzervatív dzsentri Magyarország ellenében foglalt állást. Így érthető, hogy irodalmi téren kétségtelenül Ady Endre személyében látta megtestesülni azt, ami a maradi és – európai szemmel nézve – idejét múlt jellemzőket mutató Magyarország elleni tiltakozást jelentette. Ezek a tünetek: elmaradottság, a tolerancia hiánya,

a nemzetek közötti egyenlőtlenség, a nemzetiségek nyelvhasználatának a korlátozása, a nyomor, a szegénység, és a nemzetiségi iskolák hiánya voltak.

Todor Manojlović, Petrovićhoz hasonlóan, szintén kiemeli Ady jelentőségét és a magyar irodalom vezető szerepét a térség irodalmaiban, példaként állítva a magyar váeszt és verseit a szerb alkotók és olvasóközönség elé. Manojlović egy ideig baráti kapcsolatban állt Adyval (1908-1910 között). Költészetét élete végéig nagyra tartotta és három önálló tanulmányt írt róla. (Az első: Андрија Ади мађарски лиричар / Ady Endre, a magyar lírikus, *Летопис Матице српске*, 1913/6.) Az Ady recepció szempontjából ugyanakkor igazán az európai modern költészetről írt monográfiája jelentős (*Основе и развој модерне поезије*, 1987), amelyben a magyar költőt a modern európai lírába integrálva, költészetének valódi jelentőségéhez mérten tárgyalva Baudelaire-rel, Verlaine-nel, Rimbaud-val helyezi egy szintre, ami az ilyen szintű európai összefoglalásokban Ady Endre tekintetében bizonyára egyedülálló. A neves XX. századi német irodalom- és művelődéstörténész Hugo Friedrich a *Die Struktur der Modernen Lyrik* című közismert művében (1956) Ady neve például elő sem fordul.

A nagybecskereki születésű költő, esszéista, művészettörténész, Manojlović a századelőn, Nagyváradon a *Holnap* köréhez tartozott, és nemcsak Adyval állt barátságban, hanem Juhász Gyulával is. A személyes kapcsolaton túl is számos magyar vonatkozása van írásainak. Ady, Kosztolányi és Kassák műveit fordította szerb nyelvre, cikkeket és tanulmányokat írt nemcsak Adyról, hanem Jókai Mórról is. *Паруска јупта* (*Párizsi reggelek*) című versében a modern és az avantgárd életérzés apostolainak: Ady Endrének és Guillaume Apollinaire-nek állít emléket:

„Guillaume. Endre” – röviddel azelőtt,
hogyan feldördültek az ágyúk,
ti a legforróbb nászalt énekeltek a
világnak!”

Manojlović szerint Ady költészetének összetett lírája szenvedélyes és finom, erotikus és metafizikus, pogány és keresztény, különös világában látomásos fény és tragikus szakadék látható a Kelet és Nyugat között, a fantasztikus ősi ázsiai nosztalgiák és a modern európai kultúra iránt éhező rezgő vágyai között. (*Ендре Ади и први узлет мађарске модерне* (*Књижевне новине*, 1964, / *Ady Endre és a „magyar modern” első felszárnyalása*) című tanulmányát egy olyan eszmefuttatással kezdi, mely szerint Magyarország geopolitikai helyzete következtében ritkán került szoros kapcsolatba Franciaországgal, mert a francia hatás csak osztrák és német közvetítéssel érvényesült. Kivételes pillanatokban azonban közvetlen érintkezésekre is sor került a nagy nyugati nemzettel, s ezek a pillanatok mindig termékenyek bizonyultak. Manojlović három ilyen korszakot lát a magyar történelemben: II. Rákóczi Ferenc idejét, amikor Rákóczi mint XIV. Lajos pártfogoltja kelt

fel a Habsburg uralom ellen, s Magyarország jelentős részét elszakítva a jezsuita bécsi monarchiától, felébresztette népében a nemzeti függetlenség és szabadság eszméjét. A másik ilyen pillanat a Martinovics-összeesküvés, a magyar jakobinusok ideje volt. A harmadik pedig az, amikor egy fiatal költő a szerencsés véletlen folytán (Manojlović itt a Lédához fűződő kapcsolatra utalt) Párizsba vetődik, ahol magába szippantja a francia szellemet, Baudelaire, Verlaine, és Rimbaud költészetének varázsát. Hatásukra maga is hasonló költeményeket kezd írni és néhány év alatt hazája legnagyobb költőjévé válva, mélyreható átalakulást indít el a magyar költészetben és szellemi életben.

Máshelyütt Manojlović arról beszél, hogy Ady az irodalomhoz hasonló szenvedéllyel harcolt a politikai és társadalmi küzdőtérén, mert „a költészet Rákóczi Ferenceként” gyúlt haragra és mennydörgött Bécsnek és az egész német imperializmusnak behódoló magyar arisztokrácia ellen, mely Magyarországot a pusztulásba sodorja. Manojlović rámutat, hogy Ady már 1914-ben megjósolta a katasztrófát.

Todor Manojlović-hoz hasonlóan Adyról Miloš Crnjanski, a szerb avantgárd, különösképpen a szerb expresszionizmus úttörője *Ady Endre* című cikkében (*Endre Adi*, *Književni Jug*, Zagreb, 7. márt 1919.), nem sokkal a magyar költő halála után azt írta, hogy „... Ady fellépésével a magyar líra banális és szentimentális tavában mérgező, ám gyönyörű virágok jelentek meg, melyeket Ady a francia dekadenciából ültetett át a pandúrok és kocsisok földjébe, ahol akkoriban érzelmes románcokat énekeltek a holdfényről és az Árpádokról daloltak.” Politikai víziókkal, történelmi értelmezésekkel lépett fel Crnjanski is, aki a pravoszláv patriarchális demokratizmus szerb rebellis szellemét hozza összhangba a nyugati liberalizmus eszményeivel. Elválasztotta a pozitív keleti eredetű hagyományokat, Karađorđetól (az ún. I. szerb felkelés [1804–1813] vezére, akinek a nevéhez fűződik a szerb államiság újjászületése) Karagyorgyevics Péter királyig (uralkodott 1903–1921), a térség, Közép-Európa és a Balkán általános elmaradottságától. „Ady”, folytatja beszámolóját Miloš Crnjanski, „...Pestre érkezvén zilált hajjal dolgozik nappal az újság szerkesztőségben, éjszaka ifjú irodalmárok körében ül a kávéházban, ahol vágyairól prédikál, melyek felrázzák a begyepesedett kulturális életet, és a Nyugat diadalát jelentik a szolgabírók irodalma felett. Ő, akinek minden sorában ott érződik az ázsiai ég, amely hallotta a vándorló népek patáinak (sic!) mennydörgését a nyugati artizmus apostolává és a nyugati humanista gondolat szószólójává lesz.”

Veljko Petrović-tyal ellentétben, de Todor Manojlović-tyal egyezően, Crnjanski volt az, aki a szerb költők közül legsikeresebben tudta összeegyeztetni – Adyhoz hasonlóan – formailag is modern módon a szépség és az összemberi teljesség kozmikus távlatába törő, a zsigeri, felrobbanni készülő vágyat, a közép-európai nemzetek közötti sorsközösséget, a sajnálatra méltó, szánalmas múlt felett érzett bánatot

és azt a nemzeti büszkeséget, amely egy új, igazságos és szabad élet megteremtésére törekedett minden közép-európai nép számára. Ezt a törekvést, egymástól függetlenül fogalmazta meg Ady a *Góg és Magóg fia vagyok én* című versében, valamint Miloš Crnjanski *Prológus* című költeményében. Mindkét mű az avantgárd modernség kozmikus és összembari hiábavalóság, csalódottság, a rokon szomszédság és testvériség szellemében fogant.

Idő és történelem: Adytól Crnjanskiig, Andrićig

A XX. századi szerb próza talán két legjelentősebb alkotója, Miloš Crnjanski és Ivo Andrić, ahogy a horvát Miroslav Krleža és a magyar Ady Endre életművében is, az idő, a történelmi idő kerül a középpontba. Marcel Proust és James Joyce az időt szubjektív, empirikus (megtapasztalt, megélt) kategóriává teszik, ami megfoghatatlan, mint a regények cselekménye is. Minden szereplő másképp érzékeli az időt, a múltat, a jelent, a jövőt pedig más valaki jelené veszi el. Egy érzés, egy íz, egy emlék, visszavisz a múltba, hogy visszatérve a jelenbe ne találják meg, mert időközben eltűnik és helyette valami vagy valaki más múltjával találkozunk. Így aztán nincs se jelenünk, se jövőnk, mindig valaki más múltját vagy a saját múltunkat éljük újra, amelyről azt hisszük, hogy a mi jelenünk. Két választásunk van. Az egyik, hogy elfogadjuk az időtlenséget, az idő hiányát, mint lét kategóriát, a transzcendenshez igazítva itt-létünket, azaz elfogadjuk, hogy csupán résztvevők, szemtanúk vagyunk, egy színjáték nézői, akik nem irányítják a darab cselekményét és a színészek jellemét. Ugyanakkor törekszenek arra, hogy megértsék a lét tragikumát, újra és újra átéljék értelmetlenségének teremtő erejét, megjeljék saját életükben a létezés örömét és szépségét. A másik lehetőség, hogy mélyebbre ássunk saját múltunkba, amely szintén valaki más múltja, és végességünket lét kategóriából érték kategóriára váltsuk. Úgy élünk, alkossunk, hogy önmagukon, jelenükön és múltunkon túlmutatató értékeket teremtsünk, ezzel megváltoztatva mások múltját, azaz az ő jelenük tér és idő koordinátáit, összehangolva a jelenvaló és az örökléttel.

Andrić és Crnjanski, mint Ady is, ez utóbbira vállalkoztak. Szociokulturális helyzetük nem is engedhetett mást, amiképp Miroslav Krležának sem, azaz, hogy szembenézzenek nemzeteik önámításával. Ők mutattak rá arra, hogy a szerb, a magyar és a horvát nemzet nem képvisel Európától, Nyugat-Európától radikálisan elütő másságot, csak újra éli azt, amit a Nyugat már sokkal korábban meghaladott. Ady Endre ennél tovább lépett és rávilágított arra is, hogy a magyar és a többi köztes-európai nemzeteknél a teljes polgári átalakulás nemcsak később, hanem felemás, torz, és ellentmondásos módon valósult meg („Céljainkat elcélolták / Életünket már elélték. / Cirkusz-ponyvák / Bohóc-sorsa leng előttünk.”- írta

A fajok cirkuszában záró soraiban, a második versszakban pedig ezt: „Minden, minden ideálunk / Másutt megunt ócskaság már, / Harcba szállunk / S már tudjuk, hogy kár a harcért.”). A vers negyedik és ötödik szakasza azonban vadonatúj fordulatot hozott, a csüggedés helyén új tere nyílik a cselekvésnek, jelenünknek új értelmet kell adni, az előttünk álló feladatokat, a polgári átalakulást Nyugat-Európánál jobban, szebben és eredeti jelleggel kell véghezvinnünk. Ady azonban még itt sem állt meg: „De a mi kis bolyunk semmi” – veteti észre, azaz, hogy csak a többi hasonszórú néppel együtt képes a létparancsnak eleget tenni. A hatodik versszakban az egyén kerül előtérbe. Az individuumnak személyes indokokat kell találnia, hogy igent mondjon az életre, hogy valahogyan rábírja magát a részvételre a nemzeti közösség harcában, azaz, hogy azonosulni tudjon a kollektív célokkal, az oly gyakori kudarcok ellenére is. Az egyéni létmód problémáinak kiemelt helye egyre inkább előtérbe kerül a magyar modernben, ahogyan a szerb modern irodalmában is. Crnjanski és Andrić voltak az elsők, akik ráébresztették olvasóikat, hogy a szerb múlt emberei is ugyanolyan összetett, a lelkük mélyén bizonytalan és törékeny, félelemmel, önazonossági problémákkal, kételyekkel, mindennapi gondokkal küszködő bonyolult személyiségek voltak, mint a mai kortársaik.

Crnjanski más szempontból is mítoszromboló a szerb irodalomban. Szakított a szerb felvilágosodás kiemelkedő alakjának Zaharije Orfelinnek Nagy Péterről szóló eszményített Oroszország-képével. (Orfelin jelentette meg 1772-ben Velencében az egyik első – szlaveno-szerb nyelvű – Nagy Péter életrajzot.) Eszerint Péter cár a legfelvilágosultabb európai uralkodó, az ortodox vallás pedig igazhithűbb kereszténység a katolikusnál és protestánsnál. Crnjanskinál az *Örökös vándorlásban* Nagy Katalin orosz cárnő udvara viszont a nyugatot majmoló udvaroncok társasága, és ugyanolyan mostohán bánik a szerb határőrökkel, mint Mária Terézia. A cirill-metódi hagyománynak, a koszovói mítosz hőseinek ereklyéivel és a szerb határőrök rebellis szellemével szemben a cárnő nem tanúsít megértést.

Ivo Andrić hasonlóképpen mítoszromboló. Ő az iszlámmal, a Török Birodalommal, a bosnyákokkal szembeni negatív sztereotípiákat érvénytelenítette, bár ez a folyamat, már korábban, elindult a szerb irodalomban. Vuk *Karadžić* elismerően szólt a bosnyákokról, azaz muzulmán vallású szerbekről. Andrić is úgy vélte, hogy létezik egy balkáni civilizáció, amely nem azonos sem az iszlám, sem a bizánci-orosz civilizációval, és a nyugatival sem. A balkáni civilizáció – megítélése szerint – toleránsabb a nyugatihoz, az iszlámhoz és az oroszhoz képest, mert több vallás békés együttélésén alapul, s menete egybevág az európaival.

Crnjanski ezzel szemben közép-európai, nyugat-európai keretekben gondolkodott. Ő is egy többnemzetiségű közegben nevelkedik (a Bánátban), mint Andrić. A két író egy-egy szimbólum

köré szervezi meg poétikáját. Andrićnál ez a híd, Crnjanskinál pedig a vándorlás, mégpedig két értelemben. Egyrészt a sors, a fatum, amibe a szerbek a történelem nyomása alatt kényszerülnek. Ilyen esemény volt a nagy szerb vándorlás (Велика сеоба, 1690), amikor a szerbek legnagyobb csoportja, egyházi és világi vezetőikkel az élen a török bosszúja elől Magyarországra menekült. A másik értelmezés szerint a sors egy belső, zsigeri szükséglet, immansz törekvés, az identitás keresése, a földi Jeruzsálem, a Kánaán kutatása, az a meggyőződés, hogy kell léteznie egy olyan helynek, ahol egy ember vagy egy nép örök otthonra talál. Ilyen esemény volt a szerbek kivándorlása a Habsburg Birodalomból Oroszországba, amely több ezer családot érintett és a tiszai és Maros vidéki Szerb Határőrvidék megszüntetése miatt következett be (1751-1753). A szerb határőrök egy katolikus államból, ahol ortodox hitük miatt állandó üldöztetésnek voltak kitéve, egy azonos hitű pravoszláv birodalomba kerültek. Azonban – mint már említettük – a szerb határőrök ott sem találták meg számításukat. A vándorlások mélyebb jelentést kaptak. A szerbek élete, mint minden emberé és népé, értelmetlen otthonkeresés, mert az új hazában ugyanúgy üldözésnek vannak kitéve, mint az óhazában. Értelmetlen exodus, mert az óhazában jobb volt az élet, azaz valamivel elviselhetőbb. A visszatérés lehetetlen, ha mégis, az árulás ódiума megkeseríti az életet: másnak lenni, ott, ahol nem tűrik a máságot. A szerbek osztályrésze az emigránsok, a nehéz sorsú népek, minden szerencsétlen ember otthontalansága, az identitás- és célvesztés, a kollektív és individuális meghasonlottság. A vándorlás azonban, az újrakezdés, a talpra állás, a remény, a jobb élet lehetőségébe vetett hit, a küzdelem szellemi és fizikai lehetősége, akkor is, ha a végeredmény kétséges. Abban az esetben is, ha a harc végül teljesen hiábavaló. A végesség, halálunk és korlátaink legyőzhetőek, ha úgy élünk, hogy önmagunkon túlmutató, jelenünkön és múltunkon túlmutató tettekkel megváltjuk magunkat és utódaink, valamint bármely minket követőnek jövőjét. Akik aztán így újrakezdhetik a harcot, a keresést, az otthonteremtést, azzal a tudattal, hogy az kudarcot is vállalhat. A küzdelem folyamatossága által legyőzhető a halál, a

végesség, habár a harcot mindig előlről kell kezdeni, a jelen hidat képez múlt és jövő között, amelyben a vándorlás folytatódik. Vándorlást generál, erőt merít, az elmúlt vándorlások tapasztalataiból és példájából. *A vándorlások vannak, halál nincs.*

A *Híd a Drinán*, szintén az idő csapdájában vergődő embernek, közösségeknek kínál kiutat. A muzulmán és szerb lakosú Visegrád, a Drinán átívelő híd árnyékában élő lakói olyan elárvult közösséget alkotnak, amelynek metropoliszai magukra hagyták őket. Isztambul és Belgrád, a távoli Moszkva kiszolgáltatták őket az osztrák-magyar expanzióknak, mely a XVII. század végétől és a XVIII. század elejétől fokozatosan terjeszkedik Boszniára és Hercegovinára, hogy a XIX. századra teljesen magukra maradjanak. Az osztrákok képviselik a modernitást, ők a XIX. században élnek, míg a visegrádiak a XVI. században, amikor a híd felépült. A boszniaiak és a hercegovinaiak nem zárkoznak el, sőt nyitottak a világban végbemenő változásokra is, így a modernitást, a modernizációt, a vasutat, az ipari forradalom jelképét örömmel fogadják. Ugyanakkor elutasítják azt a brutalitást, a radikális szakítást a múlttal, ami az osztrák fennhatósággal jár, ami felfalja azt a jót is, és amely itt-létének múltja – európai polgári kávéház helyett a kupleráj. A *Híd a Drinán* ennek a modernizációs kísértésnek ellen is áll és nem is áll ellen, mivel oszlopait betonnal erősítik meg. A híd mégis áll, nem változva, összeköti a múltat és a jelenet, a „jelen nehézségeit és a jövő ígérését”. A híd az egyetemes értékek elpusztíthatatlanságának és újjászületésének örök érvényű szimbóluma.

A magyar és a szerb kultúrát ez a híd, az egyetemes emberi értékek hídja köti össze. A két irodalom kölcsönös megismerése létfontosságú, mert megmutatja azt az utat, amely ennek a virtuális hídnak mindkét végéhez elvezet. A szerb és a magyar kultúra legfelsőbb szellemi forrásaihoz juttat el, kölcsönösen erősítve egymás humanizmusát, keresztény, iszlám és pogány ázsiai gyökereit, balkáni, köztes-európai, európai identitását, ami előbb globális-sá majd univerzálissá vált, még ha a mai globalizmus nem is alapul teljesen az egyetemes értékeken.

Lásztity Nikola

Laza Kostić (Kovilj, 1841 – Bécs, 1910) – a kései romantika szerb képviselője, költő, drámaíró, műfordító, esztéta, újságíró, ügyvéd, politikus. A Titeli Sajkás Körzetben született, gimnáziumi tanulmányait Újvidéken (Novi Sad), Pancsován (Pančevo) és Budán végezte. A pesti királyi egyetemen szerzett jogi doktorátust. A pesti egyetemi ifjúság irodalmi körének a Preodnicának („Előőr”/ „Élcsapat”) egyik alapítója, az Ujedinjena omladina srpska forradalmi össz-szerb ifjúsági mozgalom tagja, a magyarországi szerbek néptribunja, Svetozar Miletićnek közeli munkatársa Újvidéken. A magyar országgyűlés képviselője. Politikai okokból többször is bebörtönözték Magyarországon. A szerb hatóságok nyomására Szerbiát is el kellett hagynia. Belgrádi újságírói és közéleti tevékenységét így a montenegrói fővárosban, Cetinjén folytatta. Idősebb korában, egészen haláláig Zomborban (Sombor) élt polgári életet. Leismertebb művei: Maksim Crnojević, Pera Segedinac (romantikus történelmi drámák, 1863, ill. 1882), Santa Maria della Salute (a szerb költészet legszebb szerelmes verse, a költő hatyúdala, 1909), Među javom i med snom („Ébrenlét és álom közt”, 1863), Prometej („Prométeusz”). Jelentősek szerb nyelvű Shakespeare-fordításai (Rómeó és Júlia, III. Richárd, Hamlet).

Miloš Crnjanski (Csongrád, 1893 – Belgrád, 1977) – a XX. századi szerb irodalom egyik legjelentősebb alakja, költő, regényíró, drámaíró és esszéista, diplomata. A magyarországi Csongrádon született, Temesváron nevelkedett. A szerb avantgárdhoz sorolható költészetével az I. világháború személyes megérintődésai után jelentkezett („szumátraizmus”) Zágrábban és Belgrádban. A két világháború között, amikor jugoszláv diplomáciai szolgálatot vállalt (Berlin, Róma), már elismert irodalmár. A II. világháború idején a jugoszláv királyi kormánnyal Londonba menekült, majd a titói kommunista Jugoszlávia helyett a megpróbáltatásokkal teli londoni emigráns-sorsot választotta. 1965-ben, honvágytól gyötörve tért vissza Belgrádba, ahol ünnepelt íróként hunyt el. Főbb művei, melyek magyar fordításban is megjelentek: *Lirika Itake* (1919, *Ithaka lírája*), *Dnevnik o Čarnojeviću* (1921, *Csarnojevics naplója*), *Seoba* (1929, *Örökös vándorlás*) *Stražilovo* (1921, *Stražilovo*), *Lament nad Beogradom* (Johannesburg, 1962, *Belgrád sirató*), *Druga knjiga Seoba* (1962, *Örökös vándorlás II*) *Roman o Londonu* (1971, *London regénye*).

Todor Manojlović (Nagybecskerek, 1883 – Zrenjanin, 1968) – szerb költő, művészet- és irodalomkritikus, műfordító, a modern szerb dráma megteremtője. Ady Endre barátja és fordítója. Nagyváradon jogi tanulmányai során ismerkedett meg Adyval és lett a Holnap-kör tagja. Később Baselban folytatott művészet-történeti tanulmányokat, amikor Stefan Zweig levelezőtársa lett. Firenzében, Rómában és Velencében tanulmányozta a képzőművészetet, majd Baselben szerzett diplomát 1914-ben. Két év múlva önkéntesként csatlakozott Korfun a szerb hadsereghez, melynek kötelékében lapszerkesztőként dolgozott. A két világháború között a belgrádi művészeti akadémián tanított, különféle lapszerkesztői és más művészeti, irodalmi állásokat töltött be. 1930-ban írt *Centrifugalni igrač* (*Centrifugális táncos*) című műve az első szerb nyelvű avantgárd színdarab.

Ivo Andrić (Dolac, 1892 – Belgrád, 1975) – Nobel-díjas (1961) szerb író, a *Híd a Drinán* (*Na Drini ćuprija*, 1945) című világhírű regény alkotója. A boszniai Dolac falujában, katolikus családban született. Egyetemi tanulmányait Grazban és Krakkóban folytatta. A Mlada Bosna forradalmi szervezet tagja lett, amely a délszláv nemzetek felszabadításáért küzdött. Az I. világháború idején az osztrák-magyar hatóságok internálták. Irodalmi pályáját próza-versekkel kezdte Zágrábban, az ottani horvát modern antológiában. 1920-tól Belgrádban élt, szerb íróként alkotott. A két világháború között jugoszláv diplomáciai szolgálatot vállalt (madridi, berlini nagykövet volt). A II. világháborút visszavonultan Belgrádban vészelte át, miközben megírta fő műveit, melyek 1945-ben jelentek meg. A titói Jugoszlávia nemzetközi híré ünnepelt írója volt. Filozofikus mélységű realista műveinek cselekményei legtöbbször az Oszmán Birodalom által uralt Bosznia multikonfesszionális, multikulturális világában játszódnak. Legjelentősebb művei (szinte kivétel nélkül magyar fordításban is megjelentek): *Ex Ponto* (prózaversek, 1919) *Put Alije Đerzeleza* (elbeszélés, 1920, „*Đerzelez Alija útja*”), *Razgovori sa Gojom* (esszé, 1936, *Beszélgések Goyával*), *Na Drini ćuprija* (1945, *Híd a Drinán*), *Travnička hronika* (regény, 1945, *Travnik krónika*), *Gospođica* (regény, 1945, *Kisasszony*), *Prokleta avlija* (regény, 1954, *Elátkozott udvar*).

Veljko Petrović (Zombor, 1884 – Belgrád, 1967) – szerb író, költő, művészettörténész. Pesten tanult jogot a pesti szerb internátus a Tökölyanum ösztöndíjasaként. Zágrábi, szarajevói szerb lapok szerkesztőjeként kezdte el költői pályafutását. 1911-ben Szerbiába emigrált, haditudósító volt a balkáni háborúk idején. A szerb hadsereggel 1915-ben megjárta az „Albán Golgotát”. A két világháború között többek között az újvidéki *Matica srpska* elnöke, a Szerb Nemzeti Múzeum igazgatója volt. Irodalmi művei közül legismertebbek modern hangvételű hazafias versei (1912) és szociális töltetű realista elbeszélései, melyek a vajdasági síkság többnemzetiségű közegében játszódnak (1920-as évek).

Zaharije Stefanović Orfelin (Vuková, 1726 – Újvidék, 1785) – a kései barokk és felvilágosodás korának kiemelkedő szerb költője, történész, rézmetszője, festője, polihisztor, a Bécsi Művészeti Akadémia tagja. Tankönyvei, teológiai művei mellett legismertebbek: *Свечани поздрав Мојсеју Путнику* (Újvidék, 1757, „*Mojszej Petorvić érsek ünnepélyes köszöntése*” – barokk képverseket is tartalmazó irodalmi-képzőművészeti alkotás), *Плач Србији, јејаже сини у различнија государства расцејали сја* (költemény, Velence, 1762, „*Szerbia siráma, kinek fiai különböző államokba szétszóródtak*”), *Мелодија к пролећу*, (Újvidék, 1765, „*Dal a tavaszhoz*”), *Славено-сербски магазин* (Velence, 1768, „*Szlaveno-szerb Magazin* – az első szerb periodika), *Историја о житија и славних ђелах великаго государја и императора Петра Перваго* (Velence, 1772, „*A nagy uralkodó és imperátor Első Péter életének és híres cselekedeteinek története*”), *Вечни календар* (Bécs 1783, „*Örök naptár*” – az első szerb naptár és csillagászati témájú kiadvány), *Искусни подрумар*, (Buda, 1808, „*A tapasztalt borász*” – borászati szakkönyv).

Hugo Friedrich (Karlsruhe, 1904 – Freiburg, 1978) – német filológus, fordító és esztéta. Főleg az újlatin nyelvű modern irodalommal foglalkozott. Legismertebb műve a számos nyelvre lefordított *Die Struktur der modernen Lyrik von Baudelaire bis zur Gegenwart / A modern líra szerkezete Baudelaire-től napjainkig*.